

staatsbosbeheer

Mag een nachtegaal er ook zijn?

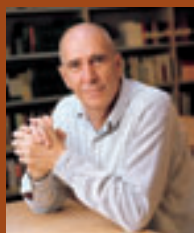
Een beschouwing over natuur, cultuur en beschaving

Missie Staatsbosbeheer

Staatsbosbeheer waarborgt de kwaliteit van een groene leefomgeving voor mens, plant en dier

Matthijs Schouten en Marcel van Ool
Matthijs Schouten (1952) studeerde biologie, Keltische taal- en letterkunde, vergelijkende godsdienstwetenschappen en oosterse filosofie. Hij is sedert 1992 verbonden aan Staatsbosbeheer. Bovendien is hij bijzonder hoogleraar in Natuur- en Landschapsbescherming aan de universiteiten van Cork en Galway (Ierland) en bijzonder hoogleraar in de Ecologie en filosofie van het natuurherstel aan de Wageningen Universiteit. Sinds zijn studietijd heeft hij

zich verdiept in de rol die natuur speelt in het menselijk denken en hij publiceerde hierover onder meer het boek *Spiegel van de natuur; het natuurbeeld in cultuurhistorisch perspectief*.

Marcel van Ool (1970) studeerde kunstgeschiedenis en is sinds 1998 verbonden aan Staatsbosbeheer waar hij vanaf 2005 werkzaam is als adviseur landschap en cultuurhistorie. Hij initieerde en begeleidde tal van kunstprojecten in de natuur. Zo haalde hij voor Staatsbosbeheer de Britse kunstenaar Andy Goldsworthy naar Nederland. Daarnaast publiceerde Van Ool ondermeer over de landschappen van Ruisdael, Van Gogh en Mondriaan. In 2008 verscheen zijn boek *Het verlangen naar buiten*, waarin hij de geschiedenis van het Nederlandse buitenleven schetst.

Mag een nachtegaal er ook zijn?

Een beschouwing over natuur, cultuur en beschaving

Wat is natuur? Wat voor waarde heeft natuur? Van wie is de natuur?

Deze vragen zijn ineens weer heel urgent, nu er zich grote verschuivingen voordoen op het politieke en economische vlak. In de loop van de vorige eeuw was het min of meer vanzelfsprekend geworden dat we als menselijke samenleving zorg dienen te dragen voor de natuur en dit had zijn neerslag gekregen in het werk van allerlei natuurorganisaties en in nationale budgetten voor natuurbeheer. In de schokgolf van de huidige financiële en economische crisis wordt deze vanzelfsprekendheid weer ter discussie gesteld.

Allerlei groeperingen betogen dat in tijden van crisis wel wat

minder aandacht aan natuurbehoud besteed mag worden. Andere daarentegen brengen naar voren dat juist nu zorgvuldig met de natuur omgegaan dient te worden, omdat voor een duurzaam welzijn van onze samenleving natuur onontbeerlijk is.

Het huidige politieke en maatschappelijke debat brengt tevens aan het licht hoe complex het begrip natuur is. Vraag tien verschillende mensen wat voor beeld er bij hen opkomt wanneer ze het woord natuur horen en je krijgt tien verschillende antwoorden. Dit houdt verband met het gegeven dat met het begrip natuur verschillende dimensies verbonden zijn. Allereerst is er wat filosofen de cognitieve dimensie noemen: wat versta je onder na-

tuur? Wat behoort tot de natuur en wat niet? Verder is er een zogenaemde normatieve dimensie: die heeft te maken met waarden en normen en met de vraag hoe we als mens met de natuur dienen om te gaan. Ten slotte onderscheiden filosofen ook nog een expressieve dimensie: wat voor ervaring roept de natuur op? Hoe beleef je natuur? Al deze aspecten klinken door in het begrip natuur en het is dan ook niet verwonderlijk dat in het politieke en maatschappelijke debat over natuur mensen het vaak over heel verschillende dingen hebben.

Regenwouden, apen en Artis

De moeilijkheid begint al bij de vraag wat onder natuur verstaan moet worden. Het woord zelf stamt uit het Latijn en is afgeleid van een werkwoord dat zoiets betekent als 'geboren worden', 'groeien' of 'opgroeien'. Deze afleiding wijst erop dat het woord oorspronkelijk verwees naar de aard der dingen, naar dat wat de

dingen 'aangeboren' is en wat zichtbaar wordt in hoe ze zich ontwikkelen. Daarmee is aangegeven dat het begrip betrekking had op datgene wat een vermogen tot zelfregulering en zelfordening heeft. Dat dan in tegenstelling tot wat door de mens gereguleerd, geordend en gevormd wordt, dat wil zeggen het domein van de cultuur. Deze betekenis van spontaniteit en zelfordenend vermogen klinkt nog steeds door in de huidige invulling van het begrip.

De vraag is echter hoeveel zelfordenend vermogen, oftewel hoeveel onafhankelijkheid van de mens, hoeveel autonomie er nodig is om iets natuur te kunnen noemen? Niemand zal betwisten dat het regenwoud in de Amazone-delta tot de natuur gerekend moet worden. Datzelfde geldt voor de Waddenzee. Maar hoe zit het met de Drentse heiden? Met blauwgraslanden? Een tuin? Een wei met koeien? Artis? En met de mens zelf? Die groeit en ontwikkelt zich toch ook vanuit zijn eigen aard?

Laten we met het laatste beginnen. In de geschiedenis van de westerse cultuur waren de meeste denkers het erover eens dat de mens op fysiek niveau - als organisme - tot de natuur behoort. Veel religieus ingestelde geleerden achtten hem echter in zijn geestelijke en spirituele vermogens buiten de natuur staand en dat wat de mens vanuit die vermogens schept en vormt, werd dan tot de cultuur gerekend. Met het opkomen van de evolutietheorie in de negentiende eeuw trad de 'natuurlijke' dimensie van de mens meer en meer naar voren: de soort *Homo sapiens* bleek in het evolutieproces ontstaan te zijn zoals alle andere soorten. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de stelling naar voren is gekomen dat als we een mierenhoop tot de natuur rekenen, we dat ook zouden moeten doen voor een stad.

Dan zouden we ogenschijnlijk van alle definiëringsproblemen af zijn: dan is simpelweg alles natuur. Dit is echter niet meer dan een verschuiving van het probleem. Je kunt dan nog steeds twee categorieën onderscheiden:

niet door de mens gemaakte 'natuur' (het domein waar de natuurorganisaties zich mee bezighouden) en door de mens gemaakte 'natuur' (het domein van onder meer kunstenaars, architecten en stedenbouwers). Dat geeft geen verheldering in het debat.

Als we het woord blijven gebruiken voor datgene wat zichzelf ordent en reguleert, dan blijft echter de vraag hoeveel autonomie nodig is om van natuur te kunnen spreken. In andere woorden: bij hoeveel menselijke invloed beginnen we iets cultuur te noemen?

Hierbij is het van belang onderscheid te maken tussen natuur op het niveau van elementen - planten, dieren, rotsen, aarde, water... - en natuur op het niveau van systemen waarin deze elementen verenigd zijn. Een plant of dier op zichzelf behoort tot de natuur: de groei en ontwikkeling ervan zijn autonoom (hoewel je bij veredeling en genetische manipulatie zou kunnen stellen dat planten en dieren ook een stuk cultuur zijn gaan vertegenwoor-

digen). Een aap hoort tot de natuur, een leeuw ook.... maar kun je Artis dan ook natuur noemen? Als geheel heeft Artis weinig zelfordenend vermogen. De dieren zijn er niet uit zichzelf gekomen en zouden er zonder de mens ook niet kunnen overleven. Dit in tegenstelling tot de gebieden waar ze vandaan komen, zoals het tropisch regenwoud, waarin de samenstellende soorten zich spontaan gevestigd hebben.

Op systeemniveau behoort een regenwoud dus tot de natuur, Artis daarentegen meer tot de cultuur. Maar waar ligt op dit niveau de precieze scheidslijn tussen natuur en cultuur? De meeste ecologen nemen de spontane vestiging van planten- en diersoorten als scheidend criterium. Dan hoort naast het regenwoud dus ook de Drentse heide tot de natuur, evenals het blauwgrasland en ook de - niet ingezaaide - kamgrasweide. Een ingezaaid raaigrasland - met of zonder koeien - echter niet. Het raaigras kan als plant tot de natuur gerekend worden; het raaigrasland is als systeem echter 'gecultiveerd': de

planten zijn er niet vanzelf gekomen. Op grond van datzelfde criterium zouden we dan ook een aardappelveld en de Keukenhof tot de cultuur moeten rekenen.

Zowel het tropische regenwoud als onze Nederlandse heide kennen een spontane vestiging van soorten; toch is er een verschil. De heide wordt door de mens in stand gehouden middels begrazen, branden en plaggen. Zonder de mens zouden zich hier - ten dele - andere soorten vestigen. Om die reden noemen veel ecologen systemen als de heide halfnatuurlijk of halfwild. Er ontstaat dan een driedeling: natuurlijke of wilde systemen (Waddenzee, regenwoud); halfnatuurlijke of halfwilde systemen (heide, blauwgrasland, kamgrasweide) en cultuursystemen (raaigrasland, aardappelveld, Keukenhof, Artis).

Afgezien van delen van het wadden- en kustgebied en wat hoogveenvennetjes hebben we in Nederland nauwelijks wilde natuur meer. Wat we wel hebben, is een landschap dat duizenden jaren menselijke geschiedenis in zich

draagt, van de sporen van de vroegste bewoners en hun ontginningen tot de Deltawerken. En het mooie is dat tal van planten en dieren die bij de oorspronkelijke wilde natuur hoorden, prima gedijen in dit landschap, voor zover het niet al te intensief in cultuur gebracht is. Een voorbeeld, als *pars pro toto*: voordat in de Middeleeuwen de grootschalige ontginningen rond Amsterdam tot stand kwamen, lag daar een dik pakket hoogveen, doorkruist door veenviertjes. Aan de oevers van de stroompjes groeide de prachtige welriekende nachtorchis (haar Latijnse naam is al een stukje poëzie: *Platanthera bifolia*). Het hoogveen werd ontwaterd en vergraven en er kwam landbouwgrond voor in de plaats. Maar er bleven natte stukken over - gebieden die ecologen nu veenmosrietlanden noemen en die boeren toentertijd beschouwden als de slechtst denkbare grond. Als ze al van grond spraken. Het gaat eerder om een soort drijvende matten van plantenwortels. Ze zijn te nat voor vee, laat staan voor akkerbouw. De boeren konden er wel riet en strooisel oog-

sten. In die gebieden vond de welriekende nachtorchis een toevluchtsoord. En ze staat er - vlak bij de stad Amsterdam - nog steeds! Samen met vele andere zeldzame planten. Veenmosrietlanden zijn in het moderne agrarische bedrijf van geen betekenis meer. Momenteel worden zulke halfnatuurlijke terreinen door natuurbeheerorganisaties in stand gehouden vanwege de bijzondere flora en fauna.

Nu hebben in de afgelopen jaren verschillende ecologen gesteld dat zulke halfnatuurlijke systemen geen 'echte' natuur zouden vertegenwoordigen, omdat 'echte' natuur gehéél autonoom, gehéél onafhankelijk van de mens dient te zijn. Aan de andere kant horen we op het moment bepaalde politici zeggen dat een wei met koeien of een aardappelveld ook natuur is.

Hier gaat het echter niet zozeer om een definitiekwestie, dat wil zeggen om de cognitieve dimensie van het natuurbeeld. De andere dimensies treden nu naar voren: die van waarden en normen

en van beleving. De ecologen die alleen wildernis als 'echte' natuur betitelen, waarderen de eigenschap van wildheid zo sterk dat ze terreinen die niet geheel onafhankelijk zijn van de mens - hoeveel wilde planten- of diersoorten - er ook voorkomen, niet meer tot de natuur willen rekenen. Dege-
nen die een aardappelveld ook natuur vinden, waarderen daarentegen het gecultiveerde landschap bijzonder sterk. "Dat is toch ook mooi!"

Hier komt nog een complicerende factor in het debat naar voren, namelijk de verwarring van de begrippen natuur en landschap. Strikt genomen verwijst het begrip landschap naar de visueel waarneembare ruimte, hoe die er ook uitziet. Zo heb je stedelijk landschap, agrarisch landschap, natuurlijk landschap enzovoorts. Je kunt dus stellen dat alle natuur tot het landschap behoort, maar dat niet alle landschap ook natuur vertegenwoordigt. Zeker, voor de stedeling vormt het agrarisch landschap vaak een 'groene' verademing en hij zal al gauw geneigd zijn dat als natuur te bestempelen. Volgens bovenstaan-

de invulling van het natuurbegrip hoort het grootste deel van het agrarisch landschap in Nederland echter tot de cultuur. Dat neemt niet weg dat het een hoge belevingswaarde kan vertegenwoordigen, zeker voor de stedeling en uiteraard voor de boer zelf.

Staatsbosbeheer stelt mens en natuur niet tegenover elkaar en hecht evenveel betekenis aan natuurlijke en halfnatuurlijke systemen. Ze hebben verschillende eigenschappen en vertegenwoordigen daarom ook verschillende waarden. In de wildere terreinen is er ruimte voor natuurlijke dynamiek (erosie, sedimentatie, verstuing en dergelijke). Min of meer wilde gebieden zijn in Nederland bijzonder zeldzaam en Staatsbosbeheer probeert dan ook waar mogelijk natuurlijke systemen te bevorderen. Te meer omdat wilde natuur in ons dichtbevolkte land een uitzonderlijke beleving kan bieden. Maar Staatsbosbeheer besteedt ook veel aandacht aan halfnatuurlijke terreinen. Zij bevatten het grootste deel van onze wilde planten- en diersoorten, waaronder veel zeld-

zame. Bovendien zijn er met deze halfnatuurlijke terreinen ook zeer veel sporen van de menselijke geschiedenis verbonden: van veenwegen tot hunebedden, van kastelen en kloosters tot molens en forten. Staatsbosbeheer alleen heeft al meer dan 500 rijksmonumenten in beheer. Juist dit samengaan van natuur en cultuur heeft ons landschappen opgeleverd waarin onze collectieve identiteit besloten ligt. Ze vormen ons levende geschiedenisboek. Daarmee vertegenwoordigen ze een heel eigen belevingswaarde: we voelen ons er thuis.

We zijn hiermee in die dimensie van het natuurbeeld terechtgekomen die verband houdt met betekenis en waarde. Binnen deze dimensie is de meest fundamentele vraag: waarom zouden we ons überhaupt druk maken om de natuur, of die nu wild of halfwild is? Waarom maken we van de natuurgebieden geen aardappelvelden, woonwijken of fabrieksterreinen? Rond dit thema komen twee wezenlijke waarden of betekenissen naar voren: de waarde die de natuur voor de

mens vertegenwoordigt en de waarde die de natuur in en voor zichzelf heeft.

Natuurbehoud is zelfbehoud

In de geschiedenis van de Nederlandse natuurbescherming is 1970 een belangrijk jaar. Niet alleen omdat de Boschplaat op Terschelling Europese erkenning kreeg als belangrijk natuurgebied of omdat Natuurmonumenten haar honderdduizendste lid mocht inschrijven, maar vooral omdat de Raad voor Europa het jaar had uitgeroepen tot Natuurbeschermingsjaar.

Wie er de leeftijd voor heeft, kent misschien nog wel de stickers met 'N70' omringd door de Europese sterren, waarmee heel Nederland werd volgeplakt. In 1970 werd ook de slogan 'natuurbehoud is zelfbehoud' geïntroduceerd. Het werd het motto van veel natuurbeschermers en klinkt tot in onze tijd door. Het Natuurbeschermingsjaar vormde een keerpunt:

nooit eerder stond de vraag 'wat betekent natuur eigenlijk voor ons' zo stevig op de politieke en maatschappelijke agenda.

In de tijd voorafgaand aan het Natuurbeschermingsjaar was geconstateerd dat er zo gul met landbouwgif was gestrooid dat de roofvogelstand in Nederland een dieptepunt had bereikt. Daarnaast ontdekten wetenschappers van de Universiteit Leiden dat gif niet alleen diersoorten dreigde uit te roeien, maar ook gevaar opleverde voor de mens: het gifgehalte in borstvoeding bleek hoger te zijn dan de toegestane norm voor koemelk. De hele jaren zeventig door volgden meer van dit soort onderzoeksresultaten. Een berucht voorbeeld betreft de grote hoeveelheden PCB's die in vis uit de Noordzee werden aangetroffen (in 1973). Zo kwam letterlijk op ons bord te liggen wat al in 1962 door de Amerikaanse biologe Rachel Carson was gezegd in haar beroemde boek 'Een dode lente': excessief gebruik van gifstoffen tast niet alleen de natuur aan, maar heeft ook repercussies voor de mens. Onontkoombaar

werd de slogan 'Natuurbehoud is zelfbehoud', toen de Club van Rome in 1972 het rapport 'Grenzen aan de groei' uitbracht.

Als wij bij een gestaag groeiende wereldbevolking zo door zouden gaan met landbouwgrond aan de natuur te onttrekken om die grond vervolgens uit te putten, als we op steeds grotere schaal fossiele brandstoffen zouden blijven gebruiken, als we zoveel gif zouden blijven produceren... dan bereikt de aarde de grens van haar natuurlijke draagkracht en zal ze ons mensen niet langer kunnen voeden, verwarmen, voorzien van schone lucht en grondstoffen voor medicijnen... En de dichter zou daar nog aan toevoegen: niet langer meer haar schoonheid kunnen schenken. Vanaf de jaren zeventig werd in veel landen, waaronder ook Nederland, bovendien een schrikbarende achteruitgang van wilde planten- en diersoorten vastgesteld en het begrip ecologische crisis werd gangbaar.

Voorgaande bevindingen leidden tot een nieuwe benadering van de natuur die nog steeds van

groot belang is. Men begon zich te richten op de functies die de natuur vervult voor menselijk welzijn, zowel op fysiek als op mentaal niveau. Men ging spreken van de instrumentele waarde van de natuur of van ecosysteemdiensten. De natuur reguleert allerlei processen die voor de menselijke samenleving van belang zijn: zo worden rivierwaterstanden gebufferd door rivierbegeleidende moerassen, zorgen hellingbossen voor stabiliteit van de bodem, kunnen waterrijke gebieden grote hoeveelheden stikstof en fosfor recyclen, leggen hoogvenen het broeikasgas CO₂ vast, zorgen bijen voor bestuiving van landbouwgewassen. Behalve zulke reguleringsfuncties worden er ook nog productiefuncties onderscheiden: de natuur levert allerlei goederen voor menselijk gebruik. Zo is in de jaren tachtig van de vorige eeuw bijvoorbeeld berekend dat 25 procent van de wereldwijd geconsumeerde hoeveelheid vlees geleverd werd door zeeën en oceanen, en dat 40 procent van de in de Verenigde Staten verhandelde medicijnen als belangrijkste ingrediënt een

stof bevatte die - althans oorspronkelijk - afkomstig was uit een plant, dier of micro-organisme. Voornoemde functies hebben betrekking op het fysieke welzijn van de mens. De natuur draagt echter ook bij aan het geestelijke welzijn: ze biedt esthetisch genoeg, inspiratie en wetenschappelijke informatie.

Voor deze diensten wordt de term informatiefuncties gebruikt. Er zijn in de afgelopen decennia vele pogingen gedaan deze goederen en diensten in geld uit te drukken. Voor zover dit mogelijk bleek, logen de getallen er niet om: voor de visproductie van zeeën en oceanen werd in de jaren tachtig van de vorige eeuw een monetaire waarde van 10 miljard dollar per jaar berekend. De marktwaarde van de in 1985 in de Verenigde Staten verhandelde medicijnen met een plantaardig ingrediënt was 43 miljard dollar. De economische waarde van elke leeuw in het Afrikaanse Amboseli Nationaal Park werd vastgesteld op 27.000 dollar per jaar op grond van inkomsten uit toerisme; elke olifantenkudde leverde jaarlijks zelfs 610.000 dollar op.

Dit soort berekeningen werd gedaan op grond van klassieke economische methoden; het uitgangspunt was de marktwaarde van door de natuur geleverde diensten en goederen. Er werden ook methoden ontwikkeld om de monetaire waarde van functies vast te stellen waarbij deze orthodoxe benadering niet mogelijk bleek. De groene economen gebruikten zogenoemde schaduw-prijzen, dat wil zeggen ze berekenden de schade die op zou treden wanneer een functie verloren zou gaan, of de prijs die de samenleving zou moeten betalen om een functie te compenseren. Zo werd bijvoorbeeld vastgesteld dat het handhaven van een moerasgebied net buiten Boston een jaarlijkse besparing opleverde van 17 miljoen dollar, omdat de grote waterbergingscapaciteit van het gebied overstromingschade voorkwam. De zuiveringsfunctie van bepaalde waterrijke gebieden in Massachusetts kon een waarde toegekend worden van 123.000 dollar per hectare per jaar op grond van de kosten die bouw en onderhoud van een zuiveringsinstallatie met dezelf-

de capaciteit met zich mee zouden brengen.

Ook voor Nederland zijn zulke berekeningen uitgevoerd. Zo werd vastgesteld dat de kosten van de gezondheidszorg in Nederland 2 miljard euro hoger zouden uitvalen als er geen natuur zou zijn: wandelen, spelen en sporten in de natuur leiden tot een lager ziekteverzuim. Recreatie in natuurgebieden levert de economie jaarlijks bovendien nog circa 7 miljard euro op.

Het behoud van ecosysteemfuncties ten behoeve van menselijk welzijn gaat niet alleen om minder nemen uit de natuur. Het gaat vooral om anders omgaan met de natuur. Het gaat om handelen in samenklank met ecologische principes, omdat ze zich anders onherroepelijk tegen ons zullen keren. Zo kwamen we er in Nederland in de jaren negentig van de vorige eeuw achter dat de manier waarop regen- en smeltwater via onze grote rivieren naar zee werd geleid niet (meer) werkte. De oorzaak bleek te liggen in het feit dat we de rivieren

te zeer bedwongen hadden. Hun loop was vernauwd tot relatief smalle bedijkte stromen. Bij hoog water konden doorbraken en overstromingen dan ook niet uitblijven; het water kon simpelweg nergens anders naartoe.

Inzicht in het natuurlijke gedrag van rivieren en vooral van het hele systeem van rivierarmen, kommen en stroomgeulen bracht ecologen ertoe een concept van meestromende waterberging te ontwikkelen, 'ruimte voor de rivier' genoemd. Uitvoering daarvan zorgt ervoor dat aantrekkelijke natuurgebieden veiligheid bij grote watertoevoer bieden. Je zou in dit geval kunnen spreken van natuurherstel is zelfbehoud. Herstel van natuur maakt het rivierengebied niet alleen veiliger en mooier, het levert ook nog een jaarlijkse besparing op van 2 miljard euro door het voorkomen van waterschade.

Iets moeilijker in kaart te brengen is de opbrengst van een aantrekkelijk landschap. Wat tel je wel mee en wat niet? Voor het Roerdal in midden Limburg zijn ten tijde van minister Veerman de

baten becijferd voor alleen al het bedrijfsleven in de recreatieve sector: 4,5 miljoen euro voor de periode 1994-2000. In dezelfde periode was er in datzelfde gebied 2,1 miljoen euro aan kosten gemaakt om de kwaliteit van natuur en landschap te verhogen. Het plaatje is duidelijk: aantrekkelijk landschap levert meer op dan dat het kost. En dan is nog niet eens gekeken naar het feit dat die landschappen ook geliefde vestigingsgebieden zijn met huizen die vanwege hun ligging meer waard zijn.

Met steun van de G8 en de G5 is er in 2007 een internationaal en interdisciplinair wetenschappelijk onderzoek gestart naar de financiële voordelen als gevolg van het conserveren van ecosystemen en biodiversiteit. Uit de studies, uitgebracht onder de naam TEEB (*The Economics of Ecosystems and Biodiversity*), blijkt dat instandhouding van biodiversiteit groot economisch voordeel oplevert.

Maar hier dient zich wel een probleem aan: al die maatschappelijke en economische baten van

de natuur komen niet rechtstreeks terecht bij de beheerders van die natuur. Er vindt, zoals dat in economische termen heet, geen verevening plaats. De terreinbeheerder zorgt voor een fantastisch laagveengebied, de recreatieve ondernemer strijkt de revenuen op. Dat zou bij een structurele en afdoende subsidiëring van natuur- en landschapsbeheer geen probleem zijn. In tijden van grote bezuinigingen ontstaat echter wel een knellende situatie, zowel voor de beheerder als voor de ondernemer.

Al deze bevindingen tonen onomstotelijk aan dat een duurzame economie niet losgezien kan worden van een duurzame ecologie. Economie en ecologie staan niet tegenover elkaar, maar zijn wezenlijk met elkaar verbonden. Wanneer we de aarde en de natuur niet met respect behandelen, is er geen duurzaam menselijk welzijn mogelijk. Dat wordt kernachtig verwoord in de befaamde uitspraak: "We hebben de aarde niet geërfd van onze ouders maar in bruikleen van onze kinderen."

Mag een nachtegaal er ook zijn?

De natuur vervult tal van nutsfuncties voor de mens. Het lijkt welhaast alsof ze er voor ons is. Maar is dat wel zo? Heeft de natuur niet ook een waarde in en voor zichzelf? Een antwoord op deze vraag is niet eenvoudig. Het vereist namelijk dat je hebt nagedacht over de plek die je als mens op aarde inneemt en over hoe je vanuit dat perspectief de wereld ziet. Vind je dat de mens - al dan niet door God of een hogere macht op aarde geplaatst - boven de natuur verheven is en naar willekeur over haar mag beschikken? Of vind je dat de mens buiten de natuur staat maar wel een zorgplicht voor haar heeft? Of is de mens misschien een onderdeel van de natuur? Maar dan wel een bijzonder onderdeel, omdat hij met zijn rationele vermogens er ook weer los van kan staan.

In de geschiedenis van de westerse cultuur overheerste de opvatting dat de mens buiten en boven de natuur staat en er zijn daarom ook gedurende lange tijd nauwe-

lijks ethische richtlijnen voor de omgang met de natuur ontwikkeld. De natuur werd vooral gezien vanuit het perspectief van nut en gebruik. Verschillende middeleeuwse kloosterorden zagen het zelfs als een goddelijke opdracht om de wildernis te ontginnen en om te zetten in gecultiveerd land.

Toen in de loop van de negentiende eeuw als gevolg van de agrarische en industriële revolutie de aantasting van de natuur zeer sterk begon toe te nemen, werden er zowel in de Verenigde Staten als in Europa meer en meer vragen gesteld bij het recht van de mens op toe-eigening van de natuur. De omgang met de natuur werd geleidelijk deel van het ethische domein. Daarbij kwamen twee verschillende ethische vooronderstellingen naar voren. We dienen zorgvuldig met de natuur om te gaan, omdat - zoals hierboven uiteengezet - de natuur van belang is voor menselijk welzijn. Er werd echter ook naar voren gebracht dat we de natuur met respect dienen te behandelen, omdat ze een waarde in en voor zichzelf vertegenwoordigt.

Elke organisatie die zich bezighoudt met natuurbescherming zal haar taken vervullen vanuit - vaak impliciete - ethische overtuigingen. Het is nu zeker weer de tijd om deze expliciet te maken, want te vaak wordt verondersteld dat het wel duidelijk is waarom de gevlekte witsnuitlibel belangrijk is of waarom een ecosysteem beschermd dient te worden.

Een ethiek voor natuurbescherming is nooit krachtiger verwoord dan door Aldo Leopold (1887-1948). Temeer omdat zijn visie beide voornoemde ethische uitgangspunten in zich verenigt. Van deze Amerikaanse denker (en doener, hij was ook actief natuurbeheerder) verscheen in 1949 (postuum dus) *A sand county almanac* waarin hij zijn ethiek zo formuleerde:

A thing is right when it tends to preserve the integrity, stability, and beauty of the biotic community. It is wrong when it tends otherwise.

[Iets is goed wanneer het zich richt op de instandhouding van

de onderlinge samenhang, de stabiliteit en de schoonheid van de gemeenschap van leven. Iets is verkeerd wanneer het daartegen ingaat.]

Met de term '*biotic community*' bedoelt Leopold dat mens, dier en plant één planeet delen en gebruik maken van dezelfde lucht, dezelfde bodem en hetzelfde water. Er is één stroom van leven en daarin zijn alle delen onderling op talloze wijzen met elkaar verbonden. En al dat leven heeft recht op *continued existence*, op voortbestaan.

Dat sluit overigens aan bij de mening van het merendeel van de huidige Nederlanders. Vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw, de tijd waarin we ons ervan bewust werden hoe ver de invloed van de mens op de natuur kan reiken, is de houding die de mens naar de natuur inneemt een belangrijk thema van onderzoek geworden. Milieufilosofen brachten het begrip grondhouding naar voren. In een grondhouding ligt besloten hoe we onszelf in relatie tot de natuur zien en hoe we vinden dat we met de natuur dienen om te

gaan. Grondhoudingen verschillen tussen mensen onderling en ook tussen culturen. In de geschiedenis van de westerse cultuur is een houding dominant geweest waarin de mens zichzelf zag als heerser over de natuur, al zijn er ook stromingen geweest die ervan uitgingen dat de natuur niet ons, maar de schepper toebehoort en dat we er daarom goed zorg voor dienen te dragen. Deze laatste houding, die vaak betiteld wordt als rentmeesterschap treedt ook sterk naar voren in het jodendom en de islam.

In niet westerse culturen ziet de mens zichzelf vooral als partner van de natuur of als participant, dat wil zeggen als deelhebber aan de natuur.

Grondhoudingen kunnen in de loop van de tijd veranderen en in de afgelopen decennia blijkt in onze cultuur de heersershouding aan kracht te verliezen. Recent onderzoek heeft aangetoond dat het merendeel van de Nederlanders zichzelf nu ziet als deel van de natuur en zich tegelijkertijd verantwoordelijk acht voor het welzijn van de natuur. Deze com-

binatie van de grondhoudingen van participant en rentmeesterschap ligt dicht bij de uitgangspunten van Leopold.

Nog afgezien van het feit dat het heel wat haarkloverij oplevert hoe je Leopolds ethische richtlijn in drukbevolkt Nederland toepast, vormt ze wel de basis voor het handelen van Staatsbosbeheer.

Natuurlijk, er is allerlei menselijke bedrijvigheid nodig in een samenleving, maar de kernvraag is: hoever mag die bedrijvigheid zich uitstrekken? Mag die de levensruimte van andere levende wezens wegnemen? Anders geformuleerd: mag een nachtegaal er ook zijn? Voor Staatsbosbeheer is het antwoord op die vraag een volmondig JA! - en een ring-slang ook, en een sleutelbloem en een edelhert ook...

Schatkamers vol natuurbeelden

In beeldende kunst, literatuur en muziek treffen we de weerslag aan van eeuwen van natuurbele-

ving. Of het nou gaat om een zompig veenlandschap door Van Gogh, een jubelend gedicht van Walt Whitman of een lichtvoetige lentesonate van Scarlatti, de kijker, lezer of luisteraar wordt meegevoerd in de natuurervaring van de kunstenaar. Hoe ongelooflijk rijk maakt dat onze cultuur! Er zijn schatkamers vol met 'natuurbeelden'.

Wie die spreekwoordelijke schatkamers betreedt, zal ook zien hoe verschillend we door de tijd heen de natuur beleefd hebben, hoe uiteenlopend we naar haar gekeken én haar vormgegeven hebben. Een van de duidelijkste voorbeelden van die verschuivende perspectieven vormt de tuin-kunst.

In de zestiende en zeventiende eeuw, grofweg de tijd van de Hollandse Renaissance en Barok, waren tuinen en parken een uitdrukking van het menselijke ver-nuift. De mens *verbeterde* de natuur. In haar oerstaat was de natuur misschien wel aantrekkelijk om in te jagen, maar verder zocht je haar niet op voor je plezier.

Sterker nog, uit tal van bronnen blijkt een enorme afkeer van alles wat wild en ongecultiveerd is. Bergen werden omschreven als 'schaamdelen van de natuur' en kusten vond men wanordelijk of monsterlijk. Tegen deze achtergrond snap je de beteugeling van de natuur in de baroktuin met zijn symmetrie, rechte lijnen en opgepotte, in vorm gesnoeide en geleide planten.

In de achttiende eeuw, met de komst van de Romantiek, ontstond een compleet andere kijk op de natuur. Toen begon men de ongerepte natuur te verheerlijken als een contramal van de verstedelijkte omgeving. Men zocht de wildernis niet alleen op, men probeerde haar ook na te bootsen. De tuinen en parken in de zogenoemde landschapstijl die toen in zwang kwam, zijn in feite enorme ingenieurswerken. Maar ze bieden, net als in de vrije natuur, onverwachte doorkijkjes, slingerpaden en kronkelige waterpartijen.

De schatkamers zijn eigenlijk spiegelpaleizen waarin we via al

die kunstwerken niet alleen naar de natuur uit andere tijden kijken, maar ook naar de toenmalige beleving ervan. Neem alleen al onze Gouden Eeuw. Toen zijn misschien wel de mooiste natuurgetrouwe landschappen getekend, maar ook schilderijen gemaakt waarop de kunstenaar zijn droom van een ideale natuur gestalte gaf. Opmerkelijk is dat die werken nog steeds bepalen wat we 'echt Hollands' vinden. Op een schilderij van Van Goyen zie je "breede rivieren traag door oneindig laagland gaan".

Het heeft iets magisch als een kunstenaar echt de geest van een plek heeft weten vast te leggen. Je voelt het bij de IJsselandschappen van Jan Voerman, de eiken van de Veluwezoom door Johannes Bilders, de Limburgse heuvels door Charles Eijck, de Friese leegte door Jan Mankes. Deze kunstwerken geven je iets: als je weer buiten bent, kijk je anders, je ziet.

En de schatkamers worden nog steeds aangevuld! Kijk maar naar hoe Ruben Smit de Oostvaarders-

plassen fotografeert of luister hoe Daniël Lohues zijn Drentse landschap bezingt.

We gaan naar buiten!

Ook in onze tijd vormt voor veel mensen beleving van natuur een onmisbaar deel van hun bestaan. Ongeveer 92 procent van de gebieden van Staatsbosbeheer is opengesteld voor publiek en gratis toegankelijk en we tellen zo'n 150 miljoen bezoeken per jaar!

Mensen zoeken de natuur op om de meest uiteenlopende redenen. Om de hond uit te laten, te sporten, uit te waaien, te kamperen, bramen te plukken, te struinen, schelpen te zoeken, vogels te spotten, een hunebed of fort te bekijken, of gewoon om er te zijn, omdat je er blij en gelukkig van wordt. En alhoewel we nagenoeg geen wildernis meer hebben, is wildheid wel degelijk te ervaren. Dat gebeurt op die momenten dat de ongebreideldheid van de natuur zich laat gelden; dat kan in de Oostvaardersplas-

sen zijn, wanneer je oog in oog komt te staan met een kudde paarden, maar ook wanneer je de kiemkracht van een beukenootje ziet en je je realiseert dat daar een woudreus uit zal groeien.

Voor sommige mensen is de natuur decor, voor anderen de grootste *outdoor*-sportaccommodatie van het land, voor weer anderen is het in de natuur zijn van grote spirituele betekenis. Een spirituele ervaring in de natuur kan allerlei vormen aannemen, maar uit heel veel getuigenissen blijkt dat de 'stille', oordeelsloze natuur de mens makkelijker in contact brengt met de stilte in hemzelf. Dat is een groot geschenk in een tijd waarin het merendeel van de bevolking voortdurend is blootgesteld aan stadse hectiek.

Uit Engels onderzoek is gebleken dat het je ten diepste verbonden weten met een groter geheel (noem het de gemeenschap van leven) als een van de meest waardevolle ervaringen in het leven wordt gezien. Tegelijkertijd bleek uit het onderzoek dat velen hun

ervaringen niet mededeelden aan vrienden of familie uit angst voor gek versleten te worden. Men was echter opgelucht het eindelijk aan de onderzoekers te kunnen vertellen. Nu is het ook best moeilijk een dergelijke ervaring in woorden uit te drukken; de taal schiet al snel te kort. Maar dit onderzoek geeft ook aan dat er klaarblijkelijk een taboe rust op het vertellen van wat je zó heeft bewogen.

Staatsbosbeheer heeft sinds 2005 honderden mensen gevraagd naar hun vroegste natuurervaring en daar zeer verschillende antwoorden op gekregen. Op de herinnering aan een akelige insectenbeet na, blijkt dat vrijwel alle ondervraagden hele positieve beelden van de natuur meedragen: het hemelse blauw van een korenbloem, de geur van hooi, liggen in hoog gras, het maken van een boomhut, kijken naar een zee van bloesem, spelen in de branding, opgetild worden om een paard te aaien, door herfstbladeren of sneeuw banjeren... Het gaat altijd om momenten van verbinding waarin je zon-

der verder na te denken mét de natuur bent. Of sterker nog, je gaat er helemaal in op. Vaak komen daar later hele andere natuurmomenten bij; je eerste kus onder die boom, lange schaatsochten die je maakte, de gang van de seizoenen...

Het was dan ook zeer verontwaardigend toen rond 2004 de eerste onderzoeken gepubliceerd werden over kinderen die nooit meer contact met de natuur maakten: nog maar één op de drie kinderen blijkt tenminste eenmaal per jaar in de natuur te komen. Hoe vervreemd sommige kinderen van de natuur zijn, werd duidelijk toen ze, eenmaal wel buiten, de boswachter wezen op het hondje in de boom... Het bleek een eekhoorn te zijn. Dit is lachwekkend en treurig tegelijk.

Voor Staatsbosbeheer was het duidelijk: als je kinderen niet meer kennis laat maken met de natuur, dan onthoud je ze simpelweg iets bijzonder waardevols, je verkleint hun ervaringshorizon. Gelukkig hadden ook andere partijen dezelfde gedachte als Staatsbosbeheer en gezamenlijk

is een programma gestart om kinderen mee naar buiten te nemen, zodat ze weer 'met alle zinnen' contact kunnen maken met de natuur. Het programma *Natuurwijs* verrijkte zo alleen al in 2010 het leven van 3.500 kinderen. Door het inrichten van speelbossen en het opzetten van allerlei programma's (voor bijvoorbeeld maatschappelijke stages) kwamen er in 2010 zo'n 360.000 kinderen op uitnodiging naar de gebieden van Staatsbosbeheer.

Wie als volwassene kinderen in de natuur ziet spelen, herinnert zich misschien weer wat we zo gemakkelijk kwijt raken: in de natuur mag jij er zijn! Mag de natuur zelf er dan óók zijn?

Natuurbehoud als beschavingsnorm

Ondanks jubelberichten over het spotten van hele zeldzame soorten en het vooruitgaan in aantallen van bijvoorbeeld lepelaar en aalscholver, staat de natuur als geheel er in Nederland niet goed

voor. Dat maken de cijfers van het Planbureau voor de Leefomgeving uit 2010 wel duidelijk. Bij veel soorten is sprake van schrikbarende afname van aantallen. Om het even bij vogels te houden, het gaat hard achteruit met kiekendief, scholekster, veldleeuwierik, kemphaan, grutto en nog vele andere.

Tussen 1950 en 1990 nam de oppervlakte aan natuur in Nederland af van 1,6 miljoen hectare tot 0,5 miljoen hectare. Maar de natuur ging niet alleen in oppervlakte achteruit, ze raakte ook enorm versnipperd. Dat laatste vormt een van de grootste problemen in het natuurbeheer, naast het beruchte rijtje vermesing, verzuring en verdroging. Versnippering is vooral een gevaar, omdat planten en dieren die op een bepaalde plaats bedreigd worden, niet meer kunnen uitwijken naar een ander gebied. Dit maakt de natuur in Nederland kwetsbaar en juist om haar roebuuster te maken is dertig jaar geleden besloten om natuurgebieden met elkaar te verbinden.

Nu werkt het niet zo dat je op een kaart een gebied aanwijst waar je natuur wilt hebben om je dan daaruit terug te trekken om de natuur haar gang te laten gaan. Op tal van plekken is namelijk de uitgangssituatie zo slecht, dat de natuur zich nauwelijks zal kunnen herstellen. Ze zal geholpen moeten worden, bijvoorbeeld door zwaar overbemeste en daardoor praktisch levenloos geworden grond af te graven. Of door zowel de boven- als ondergrondse waterhuishouding weer natuurlijker te laten functioneren.

Als de aangekondigde bezuiniging van 60 procent op het nationale natuurbudget doorgang vindt, zullen dit soort projecten die nodig zijn voor het herstel van de ecologische ruggengraat van Nederland steeds meer uit andere bronnen gefinancierd moeten worden. Dat geldt natuurlijk ook voor het beheer van de zo geliefde cultuurlandschappen. Sterker nog, als je de houtwallen, meidoornhagen, tuinwallen, sloten, graften en parken uit die laatste groep niet meer consequent beheert, ben je ze kwijt.

Om hun doelstellingen voor natuurherstel en behoud van cultuurlandschappen te verwezenlijken, zullen terreinbeherende organisaties steeds meer óók ondernemers worden. Het eerste waar je hierbij aan denkt, is natuurlijk de verkoop van producten. Zo brengt houtverkoop Staatsbosbeheer jaarlijks zo'n 8,5 miljoen euro op en het streven is deze opbrengst op een verantwoorde wijze op te voeren. Maar er kan meer. In Duitsland en Frankrijk is succesvol geëxperimenteerd met windmolens in bossen. Dat zal in Nederland voor nieuw met bos aan te planten locaties ook onderzocht worden. Er wordt verder bekeken in hoeverre prachtlocaties in de natuur (boerderijen, stallen, bezoekerscentra) geschikt zijn om te verhuren. Daarnaast zal er, het woord is al gevallen, steeds meer naar verevening gestreefd worden. Dat wil zeggen dat opbrengsten die door gezamenlijke inspanningen in een gebied worden gegenereerd, ook verdeeld worden onder de partijen die het landschap aantrekkelijk maken en houden.

Ten slotte, er zijn uiteraard altijd gebieden, zoals een blauwgrasland of een trilveen, die hele hoge natuurwaarden hebben, maar slechts weinig potentie voor de markt. Zulke gebieden kunnen niet hun eigen economische draager zijn en - willen we ze laten voortbestaan - dan zal het beheer ervan zijn financiering moeten vinden in gelden die de beheerder elders verdient én in subsidies.

Maar willen we als samenleving zulke gebieden wel laten voortbestaan? Het gesprek daarover lijkt enigszins verstomd in Nederland. Uiteraard wordt er over 'natuur' gediscussieerd bij actuele zaken als ontpoldering of de vermeende komst van de wolf. Maar waar is het fundamentele gesprek over natuur, over wat ze voor de mens betekent en over hoeveel ruimte we haar willen of zouden moeten geven?

Wanneer we naar de geschiedenis van onze cultuur kijken, dan valt op dat in de loop der eeuwen een geleidelijke vergroting optrad van de cirkel van morele verant-

woordelijkheid, van het domein van betrokkenheid bij het welzijn van de ander. Waar zich dat aanvankelijk slechts beperkte tot de eigen stam of het eigen volk, ging het langzamerhand de gehele geloofsgemeenschap en het gehele eigen ras omvatten. Later werd dat de gehele mensheid, ongeacht ras of geloof. In de negentiende eeuw - met het opkomen van organisaties voor dierenwelzijn - kwam daar het dier bij en in de twintigste eeuw werd het domein van morele verantwoordelijkheid uitgebreid naar de hele natuur, de grote gemeenschap van leven.

Als je al van een toename in beschavingsniveau wilt spreken, zou je kunnen stellen dat daarvoor de grootte van het domein van betrokkenheid een goede graadmeter vormt.

In een werkelijk beschaafde samenleving is er ook ruimte voor de natuur. Daar mag een nachtegaal er zijn, ook als hij geen geld opbrengt en ook als je hem niet eens hoort.

© 2011 | Staatsbosbeheer | Alle rechten voorbehouden | Tekst: Staatsbosbeheer, Marcel van Ool, Matthijs Schouten | Tekstcorrectie: Monique Gooren | Fotografie: Staatsbosbeheer, Katja van Nus | Illustratie: 'De nachtegaal tussen de rozen', muurschildering uit de tuin van het Huis van de Gouden Armband, Pompeï, vermoedelijk eerste eeuw voor Christus

Staatsbosbeheer
Princenhof Park 1
3972 NG Driebergen
www.staatsbosbeheer.nl